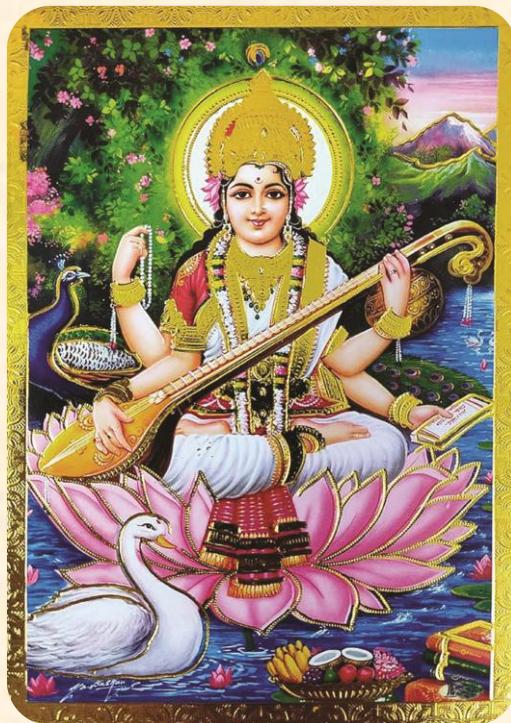

চৈতান্য

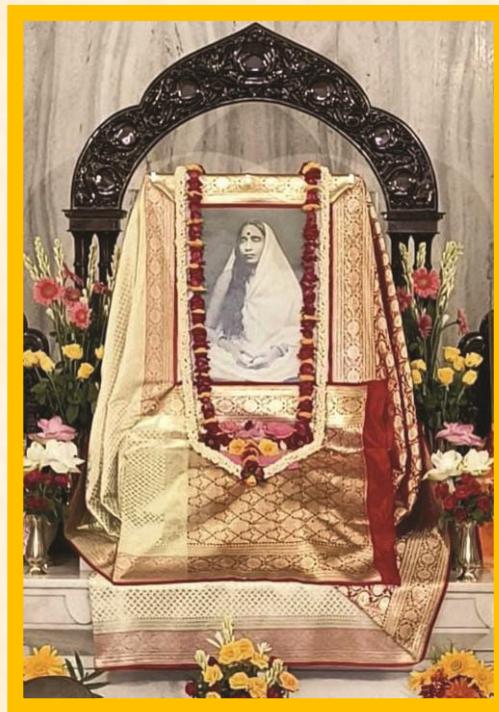

একবিংশতি সংখ্যা, দ্বাবিংশতি বর্ষ, ১৪৩১ বঙ্গাব্দ

*** *

রামকৃষ্ণ সারদা মিশন বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন

সংস্কৃত বিভাগ

চৈবেতি

২১তম সংখ্যা * ২২তম বর্ষ * সেপ্টেম্বর ২০২৪

“মেধাং ম ইন্দ্রো দদাতু, মেধাং দেবী সরস্তী।”

(মেধা সূক্ত, ত্য মন্ত্র)

রামকৃষ্ণ সারদা মিশন বিবেকানন্দ বিদ্যালয়

সংস্কৃত বিভাগ

১৩ সেপ্টেম্বর, ২০২৪

প্রকাশনাঃ

সংস্কৃত বিভাগ

রামকৃষ্ণ সারদা মিশন

বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন

৩৩, শ্রীমা সারদা সরণি

কলকাতা - ৭০০ ০৫৫

সংস্কৃত বিভাগঃ

শ্রীমতী সাবেরী রক্ষিত

শ্রীমতী সজ্জমিত্রা মুখাজ্জী

শ্রীমতী মধুমিতা ঘোষ

প্রৱাজিকা অসঙ্গপ্রাণা

সংস্কৃতবিভাগস্য শ্রদ্ধাঞ্জলিৎ

চিরভাস্তুরা প্রবাজিকা ভাস্তুরপ্রাণা

অস্মাকং মনোমন্দিরে সদা স্মৃতা

সম্পাদকীয়ম্

একবিংশপর্বণি পদার্পণং কৃত্বা
কুসুমিতা পল্লবিতা চ সঞ্জাতা অস্মাকং 'চরৈবেতি'।

বর্ষাং বর্ষং ঘাবৎ
ছাত্রাশিক্ষিকাণাং হৃদ্যসংযোগেন
রক্ষাবন্ধনস্য সূত্রং দৃঢ়তামাপ্নোতি,
তদেব বিস্মিতং পত্রিকাপত্রেষু, পত্রস্থাক্ষরেষু....

বয়সি মনসি বাহ্যাভ্যন্তরে চ
পীবরা ভবতু চরৈবেতি
ইত্যেবং প্রার্থনা.....

সূচিপত্রম্

- ❖ আজকের ভাবনা - পৃঃ ৯
- ❖ যেই জীব, সেই শিব - যেই শিব, সেই জীব - পৃঃ ১০

- ❖ ধান্যলক্ষ্মী: - পৃঃ ১২
- ❖ রক্ষাবন্ধন-উত্সবঃ - পৃঃ ১২
- ❖ ছাত্রজীবনম् - পৃঃ ১৩
- ❖ সংস্কৃত-দিনস্য মহত্ত্বম্ - পৃঃ ১৪
- ❖ জগন্মাথদেবস্য মূর্তিপ্রতিষ্ঠা - পৃঃ ১৫
- ❖ কালিদাসস্য নারীভাবনা - পৃঃ ১৬
- ❖ শ্রীরামকৃষ্ণঃ - পৃঃ ১৮

- ❖ স্নোতস্বিনী - পৃঃ ১৯
- ❖ আত্মানং প্রতি - পৃঃ ১৯
- ❖ নূতনদিনস্য কৃতে - পৃঃ ২০
- ❖ কবিগুরুজনপ্রিযঃ উত্সবঃ - পৃঃ ২১

- ❖ সুস্থিতসমাজস্য এষণা - পৃঃ ২২
- ❖ রবীন্দ্রমানসে কালিদাসস্য প্রভাবঃ - পৃঃ ২২
- ❖ কঃ রাজা? - পৃঃ ২৪
- ❖ নালন্দা - পৃঃ ২৪

আজকের ভাবনা

(প্রমত্ন পূজনীয়া প্রাজিকা প্রদীপ্তি প্রাণ,
সম্পাদিকা, রামকৃষ্ণ সারদা মিশন বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন)

সংস্কৃত ভাষা ও সাহিত্যকে, ভারতীয় সংস্কৃতির পুণ্যধারাকে সশন্দ পূজা জ্ঞাপন করবার বিশেষ দিনটিকে শ্বরণ করে দুটি কথা মনে উঠছে। আমরা নারীশিক্ষার একটি ঐতিহ্যপূর্ণ প্রতিষ্ঠানের সদস্য। শিবগুরু স্বামীজীর বাণী উদ্বৃত করে আজ দেহে-মনে শক্তিলাভ করতে চাই। স্বামীজী বলেছেন, “মেয়েদের পূজা করেই সব জাত বড় হয়েছে। যে-দেশে, যে-জাতে মেয়েদের পূজা নেই, সে-দেশ সে-জাত কখনও বড় হতে পারেনি, কম্বিন্ কালে পারবেও না... তোদের জাতের যে এ অধঃপতন ঘটেছে তার প্রধান কারণ এই সব শক্তিমূর্তির অবমাননা করা। মনু বলেছেন- ‘যত্র নার্যস্ত পূজ্যতে রমতে তত্র দেবতাঃ। যত্রেন্ত ন পূজ্যতে সর্বান্তরাফলাঃ ক্রিয়াঃ।’”

খুব সাম্প্রতিক কালের কলকাতার জনজীবন নৃশংসতা, দুর্নীতি ও অমানবিকতার নিরারূপ ঘটনাবলীর সাক্ষী হয়ে বিশ্বে নিন্দিত হল নারী-নির্যাতনকে কেন্দ্র করে। চাই সত্যের প্রকাশ, পৌরাণিক দৃষ্টান্তগুলি ফিরে আসুক দুষ্কৃতীর দুর্গতির করুণ ছবি নিয়ে। লোভ, ইল্লিয়পরতা শেষ হোক। পশুর অধম মানুষেরা নব জন্ম নিক পবিত্রতা ও শুভকর্মের মধ্য দিয়ে।

স্বামীজী অন্যত্র বলেছেন, “আমরা যেন না ভাবি যে, আমরা পুরুষ বা স্ত্রী, বরং আমরা যেন ভাবি যে, আমরা মানুষ-মাত্র। জীবনকে সার্থক করার জন্য এবং পরম্পরকে সাহায্য করবার জন্যই আমাদের জন্ম।”

একটি শব্দ আমাদের সবার জীবনে বড় হোক - তা হল ভালোবাসা। নিজের পরিবারকে ভালোবাসা, পরিজনকে ভালোবাসা, মানবজীবননীতিকে ভালোবাসা, নিজের বিদ্যার্জনকে ভালোবাসা, নিজের পেশাককে ভালোবাসা, যেমন নিজের ঘরবাড়ীকে, তেমন নিজের দেশকে ভালোবাসা, আপনার ঐতিহ্যকে ভালোবাসা। এমন ভাবটি অহরহ আমাদের চিন্তা ও কাজে প্রকট হলেই আসবে অভ্যন্তর ও কল্যাণ। একজন মানুষ আমি, যেন সকল মানুষ ও সবার ধাত্রী মা ধরিবাকে ভালোবেসে চোখ বুজতে পারি। এই আমাদের প্রার্থনা - শ্রদ্ধা দাও, প্রীতি দাও, জগজ্জননী।।

*** * * * * * * * * *

যেই জীব, সেই শিব - যেই শিব, সেই জীব

(প্রাঞ্জিকা বেদরূপপ্রাণা,
অধ্যক্ষা, রামকৃষ্ণ সারদা মিশন বিবেকানন্দ বিদ্যাভবন)

রাজস্বি জনক একরাতে ঘুমিয়ে আছেন তাঁর পালকে, হঠাৎ প্রহরী তাঁকে ডাকলেন, 'মহারাজ, ভয়ানক বিপদ! আমরা শক্রর দ্বারা আক্রান্ত হয়েছি।' জনক সঙ্গে সঙ্গে প্রস্তুত হয়ে যুদ্ধে চললেন, কিন্তু অপ্রস্তুত জনক যুদ্ধে জয়ী হতে পারলেন না। শক্র রাজা তাকে হত্যা করলেন না ঠিকই, কিন্তু রাজ্য থেকে বহিস্থিত করলেন।

রাজা চলেছেন নিজের রাজ্যের রাজপথ ধরে। তার নিজের প্রজারাই এগিয়ে আসছে না নতুন রাজার ভয়ে। ক্ষুধার্ত, ক্লান্ত, নিরাশ্রয় রাজাকে দেখেও সন্তানসম তার প্রজারা মুখের ওপর দরজা বন্ধ করে দিতে লাগলো। অবশেষে রাজ্য পেরিয়ে প্রতিবেশী রাজ্যের সীমানায় এসে জনক দেখলেন একটি লঙ্ঘরখানায় দীনদুঃখীদের অবস্থান করা হচ্ছে। সেখানে ভিখারীদের পিছনে রাজা সারি দিয়ে দাঁড়ালেন, একটি মৃৎপাত্রে অবশিষ্ট সামান্য আহার পেলেনও। কিন্তু যখন খাবার মুখে তুলতে যাচ্ছেন তখন একটি চিল উপর থেকে দ্রুতবেগে উড়ে এসে ছোঁ মেরে ফেলে দিল সেই মাটির ভাঁড়টি। সামান্য আহার ছড়িয়ে পড়লো মাটিতে। রাজা ক্ষুধায়, তৃষ্ণায় অস্থির হয়ে হতাশায় ত্রন্দন করে ভূমিতে লুটিয়ে পড়লেন।

আর তখনই তাঁর ঘূম ভেঙে গেল। ঘামে ভিজে গেছে সমস্ত শরীর। প্রহরী ছুটে এল, 'মহারাজ, আপনি চিকার করে উঠেছিলেন, আপনি ঠিক আছেন তো?' রাজা প্রহরীর দিকে চেয়ে শুধু বললেন, 'এটা সত্য নাকি ওটা সত্য ছিল?' প্রহরী হতচকিত হয়ে ডাকলেন অন্যান্যদের। একে একে এলো অনেকেই, রাজার মুখে সেই এক কথা। পরদিন রাজসভায় এসে বসলেন রাজা, কিন্তু সভাকাজে তার মন নেই। তার মুখে শুধু একটিই কথা 'এটা সত্য নাকি ওটা সত্য?' সবাই ভাবল, রাজার কোনো মানসিক রোগ হয়েছে বোধহয়।

এই সময়ে নগরে এলেন অষ্টাবক্র মুনি। তিনি জনকের গুরু। অন্তর্যামী খৰ্ষি। রাজার কাছে সভায় উপস্থিত হলেন অষ্টাবক্র। বিষণ্ণ রাজা তাঁকেও একই প্রশ্ন করলেন। খৰ্ষি বললেন, 'মহারাজ যখন আপনি হতাশায়, ব্যর্থতায় ধূলায় লুটিয়ে পড়েছিলেন, তখন আজকের এই সম্মান, প্রতিপত্তি ঐশ্বর্য আপনার কাছে ছিল কি?' 'না' উত্তর দিলেন জনক। 'এখন এই রাজসভায় সেই পরাজয়ের কোনো অস্তিত্ব আছে কি?' 'না, নেই'। তাহলে মহারাজ সেও সত্য

নয়, এও সত্য নয়’। তাহলে বাকি থাকে কি? খৰি প্ৰশ্ন কৱেন, ‘মহারাজ তখন, সেই ভয়ানক স্বপ্নের সময়, আপনি কি ছিলেন?’ ‘ছিলাম খৰিবৰ’। ‘আৱ এখন?’ ‘এখনও আছি’। তাহলে আপনিই অপৰিবৰ্তিত, সত্য। বাকি দুটি অভিজ্ঞতাৰ কোনোটিই সত্য নয়।

বদলে যাচ্ছে স্বপ্ন, বদলে যায় জগৎ। স্বপ্নের জগৎ বা ভ্ৰমের জগৎ হল প্ৰাতিভাসিক সত্তা, এই আছে, এই নেই। জগৎ হল ব্যাবহাৱিক সত্তা যা ব্ৰহ্মজ্ঞানেৰ পৱ আৱ থাকে না। মায়াৰ খেলাৰ বিক্ষেপ - এই দুই সত্তাকে আছে বলা যায় না, নেইও বলা যায় না। যখন অনুভব কৱি তখন বড় তীব্ৰভাৱে আছে। আৱ যখন হাৱিয়ে যায় তখন এক নিমেষে পাৰ্থিব জগৎ শূন্য হয়ে যায়। তখন জেগে থাকে ‘আমি’, জেগে থাকে ‘একমাত্ৰ যেবা, যেবা সৰ্বময়/ যাহা বিনা কোনো অস্তিত্বই নয়’।

আমাৰ যে সত্তা সব পৱিবৰ্তনেও অপৰিবৰ্তিত সেটিই আমাৰ পাৱমাৰ্থিক সত্তা। এই আমি হলাম মায়ামুক্ত সদাশিব। এই শিব আমিই, অন্য কেউ নয়। আৱ যে সত্তা বদলে বদলে যাচ্ছে, সেটা জীবসত্তা - সেটাও আমি, কিন্তু রঙিন বুদ্বুদেৰ মত তা ফেটে চৌচিৰ হয়ে যায় নিমেষে নিমেষে। তাই উপনিষদে নিজেকে চেনা, নিজেৰ শিবময় সত্তাতে প্ৰতিষ্ঠিত হওয়াকেই জীবনেৰ পৱম লক্ষ্য বলা হয়েছে।

*** * * * * *

ধান্যলক্ষ্মী:

(অন্তিভু দাসঃ, তৃতীয়বর্ষীয়া)

আউশ-আমন-বোরোঽভিধেযং

ভগ্নীত্রয়মিব ধান্যং

বৈশাখে জ্যেষ্ঠে আষাঢ়ে শ্রাবণে

অগ্রহায়ণে উত বা পৌষে

লক্ষ্মীব তা: আদরণীয়া:

গৃহমাগতাঃ সমাদৃতাশ

আলিম্পনেঃ কুসুমেশ

ললামভূতাঃ কৃষকমনসঃ

কৃষকজনান্ আনন্দয়ামাসুঃ।।

*** * * * * * * *

রক্ষাবন্ধন-উৎসবঃ

(অর্ণবী রায়ঃ, তৃতীয়বর্ষস্য)

রক্ষাবন্ধনং ভারতস্য প্রমুখপর্বমস্তি। তদ্বিনে ভ্রাতা-ভগিন্যোঃ বিশেষঃ সম্বন্ধঃ পূজ্যতে।
রক্ষাবন্ধনস্য পর্বণি ভগিন্যঃ স্বস্য ভ্রাতৃণাং হস্তযোঃ রক্ষা-সূত্রং সমর্পযন্তি। ততঃ ভ্রাতা
ভগিন্যাঃ রক্ষণং, সংরক্ষণং চ ব্রত স্বীকৃত্বন্তি। এতত পর্ব শ্রা঵ণমাসস্য পূর্ণিমায়াং দিনং
সম্পদ্যতে। শ্রা঵ণমাসঃ ধার্মিকঃ মাসঃ অস্তি। অস্মিন্ত মাসে অনেকানি ধার্মিকাণি কার্যাণি
সম্পাদ্যন্তে। রক্ষাবন্ধনস্য তাত্পর্য কেবল ধার্মিক নাস্তি, অপিতু সমাজস্য একতা, সৌহার্দ্য চ

प्रतिपादयति। अस्मिन् पर्वणि सर्वे जनाः आनन्दं, स्नेहं, सौहार्दं च अनुभवन्ति। इतिहासे अपि रक्षाबन्धनस्य महत्त्वं दृष्टं भवति। कथासु ज्ञायते यथा महाभारतस्य समये श्रीकृष्णः द्रौपद्याः रक्षणं कृतवान्। तदा द्रौपद्या श्रीकृष्णाय रक्षा-सूत्रं समर्पितम्।

सम्प्रतिमे समाजे रक्षाबन्धनस्य महत्त्वन्तु केवलं भ्राता-भगिन्योः सम्बन्धे नास्ति, अपितु इदं सामाजिक-संरक्षणस्य प्रतीकं अपि भवति। अस्मिन् पर्वणि परस्पर-विश्वासः, सामाजिक-ऐक्यं च प्रबलीभवतः। विशेषतया ग्रामेषु नगरेषु च जनैः एकत्र मिलित्वा स्नेहमयवातावरणं निर्मायिते।

*** * * * * *

छात्रजीवनम्

(शुचिस्थिता मण्डलः, त्रितीयवर्षीया)

छात्रावृत्तेव मानवजीवनस्य आधारशिला बर्तते। शैशवाः कैशोरः यावः छात्रजीवनः तत्प्राप्तमरणाः कर्मजीवनमिति साधारणतया मन्यते। छात्रजीवनम् अमूल्यः, यदत्र विद्याभ्यासेन अज्ञानं निरस्यते। गुरुचरणान्त छात्रान् पाठ्यान्ति, उपदिशन्ति च सन्मार्गम्। पाठ्याभ्यासेन चिन्तवृत्तेन्मेषः स्याः। छात्रजीवने श्रीरच्चा अपि अस्ति उपयोगिनी। तदर्थं विद्यालये व्यायामव्यवस्थापि बर्तते। त्रीडादिभिः उत्साहयोग्यं बपुर्भवति। चरित्रबलं सर्वोपरि बर्तते। बृथैर्सा विद्या, या शीलं न संसाधयति। पुरा गुरुगृहे नियम-संयमादिभिः छात्रा ब्रह्मचर्यवत्तेन विद्याभ्यासं कृतवन्तः। ते हि नो दिवसाः गताः। तथापि शृङ्खलाबोधं नियमानुबर्तनं विषयादिचरित्रगुणक्षणं बिना अध्यायनम् अनर्थकम्। 'छात्रागाम् अध्ययनं तपः' इति तु मनसि रक्षणीयम्। आञ्चनः उम्मयनविधो छात्रैः श्रद्धया सर्वात्माना ज्ञानार्जने अवधानं देयम्।

*** * * * * *

संस्कृत-दिनस्य महत्वम्

(सुमना मण्डलः, तृतीयवर्षस्य)

संस्कृतम् अस्माकं प्राचीनतमा भाषा अस्ति, यः भारतीय-संस्कृत्याः आत्मा इति कथ्यते। अस्माकं ऋषयः, मुनयः च अनेके महत्वपूर्णग्रन्थान् संस्कृतेन एव रचितवन्तः। वेदाः, उपनिषद्, पुराणानि, महाभारतं, रामायणं च इत्येते सर्वे ग्रन्थाः संस्कृतभाषायां रचिताः सन्ति, यैः भारतीय-जीवनस्य प्रत्येकः पक्षः प्रतिपादितः अस्ति।

संस्कृतदिवसः प्रतिवर्षं श्रावण-पूर्णिमायामयोजितं भवति। अस्मिन् दिने भारतस्य अनेके विद्यालयेषु, महाविद्यालयेषु, विश्वविद्यालयेषु च संस्कृतभाषायाः प्रचारं प्रति विविधाः कार्यक्रमाः आयोज्यन्ते। भाषणानि, निबन्धप्रतियोगिताः, नाटकानि इत्यादयः संस्कृतभाषायामेव प्रचलन्ति, यथा विद्यार्थिनः, अध्यापकाः च संस्कृतं प्रतिजीवनं सम्यक् अवगच्छेयुः। संस्कृत-दिवसस्य आयोजनं केवलमेका परम्परा नास्ति, किन्तु अस्याः भाषायाः पुनरुत्थानं प्रति अपि प्रयत्नः अस्ति। अस्मिन् काले संस्कृतस्य अध्ययनं मनुष्याणां जीवनस्य मूल्यं, नैतिकता च प्रतिपादयति। संस्कृतं केवलं भाषा नास्ति, अपितु सम्पूर्णं तत्त्वज्ञानं अस्ति, यः जीवनस्य सर्वे पक्षान् स्पृशति।

आधुनिकयुगे अपि संस्कृतं बहुधा उपयोगं लभते। कम्प्युटर-कार्यक्रमणायाम् संस्कृतं उपयुक्तमिति वैज्ञानिकाः दृष्टिं ददति। अस्मिन् भाषायाम् अव्यक्तता नास्ति, अतः वैज्ञानिक-संशोधनेषु संस्कृतस्य महत्वं वर्धते। अस्माकं कर्तव्यं अस्ति यत् संस्कृतभाषायाः अध्ययनमध्यापनं च निरन्तरं प्रवृत्तं भवेत्। संस्कृत-दिनस्य आयोजनमस्मान् एतदर्थं स्मारयति यत् अस्माकं प्राचीनं ज्ञानं, परम्परा च संस्कृतभाषायाम् निहिता अस्ति। यदि वर्यं संस्कृतं संरक्षिष्यामः, तर्हि अस्माकं धरोहरं अपि संरक्षितं भविष्यति।

अतः, संस्कृत-दिनस्य महत्वं अस्माभिः अवगत्तव्यम्, तथा च संस्कृतस्य पुनरुत्थानाय सर्वे प्रयासाः कर्तव्याः। एषः दिनः अस्मान् संस्कृतभाषायाः गौरवं, अस्याः उपयोगित्वं च पुनरवलोकयितुं प्रेरयति।

*** * *** * *** * *** *

जगन्नाथदेवस्य मूर्तिप्रतिष्ठा

(सोनालि नाथः, तृतीयवर्षस्य)

महाभारतस्य अन्ते गान्धारीशापः सम्पूर्णं यदुवंशं नाशयति, द्वारका समुद्रे मज्जति। वानरराजस्य बाणाघाते भगवान् श्रीकृष्णः अपि वैकुण्ठं गतवान्। यदा अर्जुनः श्रीकृष्णस्य शरीरस्य अन्तिमकृत्यं कृतवान् तदापि तस्य हृदयस्पन्दनं न स्थगितम्। अथ अर्जुनः कृष्णस्य हृदये काष्ठं स्थापयित्वा नद्यां प्रवहति स्म। तत् काष्ठं उडिशादेशं प्राप्तवान्। ततः विश्वामित्रस्य शबरनामजातीयः पुरोहितः नीलमाधवः गुप्तरूपेण तस्य पूजां प्रारभत। तदा अवन्तिराजा इन्द्रद्युम्नः विष्णुभक्तः आसीत्। एकदा विष्णुः राजानं स्वप्ने सूचितवान् यत् उडिशादेशे शबरनामजनजातिः ईश्वरस्य हृदयस्य उपासनां करोति। यदा राजा ईश्वरस्य दिव्यहृदयाय स्वमन्त्रिणं प्रेषयति तदा मन्त्री कुत्रापि तत् न प्राप्नोति। तदा राजा पुनः स्वप्ने श्रुतवान् यत् पुरीमहासमुद्रे दिव्यं काष्ठं वर्तते, तेन काष्ठेन जगन्नाथदेवस्य मूर्तिनिमाणं क्रियते। परदिने यदा राजा समुद्रतीरमागतः तदा सः समुद्रतीरे एकं दिव्यं काष्ठं प्लवमानं दृष्ट्वान् किन्तु तस्य सैनिकाः काष्ठमानेतुं असमर्थाः अभवन्। तदा शबरजातेः पुरोहितः विश्वामित्रस्य साहाय्येन राजसभायां काष्ठं प्रस्तुतवान्। परन्तु समस्या यत् तस्मात् काष्ठात् कोपि शिल्पी मूर्तिं निर्मातुं न शक्नोति स्म। अथ भगवान् विश्वकर्मा मानवरूपेण राजसभायां प्रकटितः। परं प्रतिमानिर्माणकाले -

- (१) सः कस्यचित् साहाय्यं विना एकः एव एतां प्रतिमां करिष्यति।
- (२) मूर्तिनिर्माणकाले मन्दिरद्वारं पूर्णतया निरूद्धं भविष्यति।
- (३) प्रतिमायाः निर्माणं २१ दिवसेषु सम्पन्नं भविष्यति। एतेषु २१ दिनेषु मन्दिरस्य द्वारं उद्घाटयितुं न शक्यते।

यदा राजा स्वपदं स्वीकृतवान् तदा प्रतिमानिर्माणमारब्धम्। प्रतिमानिर्माणकाले नृपस्य पत्न्याः गुणिचादेव्याः रुचिः वर्धिता अभवत्। यदा मन्दिरे शब्दं न श्रुतं तदा सा चिन्तितवती यत् वृद्धः शिल्पी तृष्णया मूर्च्छितः भवेत्। निरूपाया यदा सा मन्दिरस्य द्वाराणि उद्घाटितवती तदा शिल्पी अपूर्णमूर्तिं त्यक्त्वा अन्तर्हितः। विग्रहः पूर्णः नासीत् परं जगन्नाथदेवस्य इच्छानुसारं पुरीनगरे जगन्नाथमन्दिरस्य स्थापना अभवत्। चमत्कारिरूपेण भगवतः श्रीकृष्णस्य हृदयं जगन्नाथदेवमध्ये स्थापितम्।

*** * * * * * * *

কালিদাসস্য নারীভাবনা

(সোমপ্রিয়া চ্যাটার্জী, তৃতীয়বর্ষীয়া)

সংস্কৃতসারস্বতদ্রোতসি অবগাহমানঃ মহাকবিঃ কালিদাসঃ ভারতবাসিনাং তথা বিশ্ববাসিনাং হন্মন্দিরে অদ্যাপি বিরাজতেরাম। মহাকবেঃ কালিদাসস্য সারস্বতকৃতিষ্ঠ সর্বত্রৈবে নারীণাং চিন্তকর্ষকং বর্ণনং নয়নয়োঃ আপততি, কালিদাসস্য সমন্তে অপি সাহিত্যে - নাটকেষু, মহাকাব্যয়োঃ গীতিকাব্যে মেঘদূতে চ সর্বত্রৈবে নারীণাং চিত্রণং মনোহরম্ আকর্ষকং সম্মানপ্রদং চ বর্ততে। যদ্যপি তস্য স্থিতিঃ দ্বিসহস্রবর্ষপূর্বমেবাসীৎ, তথাপি স্ত্রীণাম্ আদরবিষয়ে স আধুনিক ইব প্রতীয়তে। বৈদিককালে স্ত্রীণাং সামাজিকীস্থিতিঃ পুরুষাপেক্ষা হীনা নাসীৎ। খণ্ডে তু বহুনাং সূক্ষ্মানাং ঋষিকা স্ত্রিয়ঃ সন্তি - "অস্তি মাতৃশক্তি পরমা পূজ্যা" ইতি।

এইবে ভাবনা তম্মিন্কালে পরিদৃশ্যতে। পরন্ত বৈদিককোত্তরে স্মৃতিকালে স্ত্রীণাং সামাজিকী স্থিতিঃ পূর্বাপেক্ষয়া হীনা অবলোক্যতে। পরিবারে সমাজে চৈতাঃ পুরুষসমানাধিকারসম্পন্না ন দৃশ্যতে। আদরন্ত বর্ততে, পরন্ত সম্পত্যধিকারঃ শূন্য এব। সম্পত্যধিকারশূণ্যত্বাত্তাসাং পরিবারেষু সমাদরভাবনাপি হীনায়তে। যদ্যপি যজ্ঞাদিকার্য্যে গৃহপতিনা সহ তস্য পত্ন্যা স্থিতিরপি মান্যা এব।

ভারতীয়ে সাহিত্যে ধর্মশাস্ত্রাণাং মহত্ত্বপূর্ণং স্থানং বর্ততে। তত্র চ মনোঃ স্থানং, তস্য রচনায়াঃ স্মৃতেশ্চ নির্বিবাদরাপেণ অন্যেবামপেক্ষয়া মহত্ত্বযুক্তং মন্ত্যতে স্ম পূর্বকালে। অদ্যাপি ধর্মশাস্ত্রচর্চাসু মনুস্মৃতেরেব শ্লোকা উল্লিখ্যত্বে প্রমাণরূপেণ - "যত্র নার্যস্ত পূজ্যতে রমন্তে তত্র দেবতাঃ" ইতি বচনানুসারং নিগদ্যতে যৎ-নারীণাং পূজনং সর্বত্র সুপ্রাচীনকালাদেব ভবতি। মহাকাব্যনাটকাদিষ্যু অপি নারীভাবনা দরীদৃশ্যতে। পরন্ত বৈদিককালে যথা নারীণাং স্থিতিঃ আসীৎ, মনুস্মৃতৌ তু তাদৃশী নাসীৎ।

যদ্যপি মহাকবেঃ কালিদাসাঃ প্রাগেব বহুনাং ধর্মসূত্রাণাং স্মৃতীনাম্বং রচনা সম্পদ্যতে। তত্র নিরূপিতৈঃ বিষয়ৈঃ সহ স সুপরিচিত এব আসীৎ। তেন তেষাং সম্যগধ্যযনমপি কৃতমিত্যপি স্পষ্টমেব, তথাপি তেন তস্য রচনাসু নারীণাং চিত্রণং যাদৃশং বর্ণিতং, তত্ত্ব জনমানসে অতীব সমাদরং লভতে। তস্য নাটকেষু প্রায়শঃ পুরুষপাত্রাণাম্ অপেক্ষয়া নারীপাত্রাণাম্ এব বাহ্য্যম্ অবলোক্যতে। তত্র পুরুষপাত্রাণাম্ অপি নাস্তি নিতরাং শূন্যতা, কিন্তু নারীপাত্রাণাং চিত্রণং কুর্বতা তেন মহাকবিনা প্রত্যেকস্মিন্পি গ্রহে তাসামাদশ্ময়মেব চিত্রণং বিত্তিম্।

যমাদিস্মৃতীনাং তেন ন কাপি প্রত্যাখ্যানং কৃতম্, তস্য বিচারে স্মৃতয়ঃ শ্রত্যানুসারিণ্যঃ আসন্ম।
অত এব রঘুবংশে “শ্রতেরিবার্থং স্মৃতিরস্বগচ্ছৎ” ইত্যঙ্গং তেন। তথাপি তস্য মতে
পুরাতনমিতি কৃত্বা সর্বং গ্রাহ্যং ন ভবতি, ন চাপি নবীনমিতি কৃত্বা সর্বং নবগ্রাহ্যমেব ভবতি।
তথা চোক্তং তেন স্বকীয়ে প্রথমে নাটকে মালবিকাঞ্চিমিত্রে –

“পুরাণমিত্যেব ন সাধু সর্বং ন চাপি কাব্যং নবমিত্যবদ্যম্।

সন্তঃ পরীক্ষ্যান্যতরদ্ব ভজন্তে, মৃঢঃ পরপ্রত্যয়নেয়বুদ্ধিঃ।” ইতি।

যশ মানবো বিবেকং কর্তৃমক্ষমঃ স তু সর্বাংশে মানব এব নাস্তি। বিবেকহীনো মানবস্ত পশ্চতুল্য
এব ভবতি। ভারতীয়সংস্কৃতেঃ সমুজ্জ্বলস্য রূপস্য মহান् ব্যাখ্যাতা খলু কালিদাসঃ। পুরুষেবু
নারীষু চ যদুদাওং শ্রেয়ক্ষরং তদেব গ্রাহ্যং ভবতি। পুরুষাণাং নারীঃ প্রতি, নারীণাং পুরুষান्
প্রতি যৎ প্রেমবাসনারহিতং ভবতি, তদেব কল্যাণকরং ভবতি।

কালিদাসস্য সাহিত্যে অস্যেব প্রেমঃ পরিমার্জিতং রূপং সর্বত্র সমুপলভ্যতে। অভিজ্ঞানশাকুন্তলে
নাটকে শকুন্তলাদুয্যোঃ উভয়োঃ এব চিত্রণং দর্শকানাং কৃতে পাঠকানাথঃ কৃতে সর্বথা
আকর্ষকং হৃদযথা। পরন্ত তত্ত্বাপি শকুন্তলায়াঃ চিত্রণন্ত দর্শকস্য পাঠকস্য চ মনসি অন্যামেকাং
রেখাম্ আকলয়তি। এবমেব কুমারসন্তবে পার্বত্যাঃ তপসা নির্মলং যদ্রূপং চিত্রিতং তত্ত্ব সাক্ষাৎ
শিবেনাপি বন্দনীয়ং জায়তে। অত এব তেনোক্তং তত্ত্বে –

“অদ্য প্রভৃত্যবনতাঙ্গি তবাম্বি দাসঃ, ক্রীতস্তপোভিরিতি বাদিনি চল্লমৌলৌ।

অহায় সা নিয়মজং ক্লম উৎসসর্জক্রেশঃ ফলেন হি পুনর্নবতাং বিধিতো।” ইতি

নারীণাং যদ্রূপং সাধনাভিঃ তপোভিঃ চ পরিমার্জিতং ভবতি, তদের শ্রদ্ধেয়ং বন্ধনীয়ঃ ভবতি।
তত্ত্বে নারীণাং সৌন্দর্যস্য সার্থকতা। অতঃ এতাদৃশমেব নারীরূপং কালিদাসায় রোচতে। তদুক্তং
বিবেকানন্দেন - “There is no chance for the welfare of the world unless the
condition of women is improved. It is not possible for a bird to fly on one
wing.”

পরিশেষে এতদেব কথ্যতে যৎ কালিদাসেন তদীয়সাহিত্যকৃতিষ্ঠ নারীভাবনা সুন্দরতয়া
প্রদর্শিতা। পরন্ত সাম্প্রতিকঘটনাসমূহং স্মারং স্মারং কথয়িতুং শক্যতে যৎ অদ্যত্বে কিং নার্যঃ
সুরক্ষিতাঃ? ইতি প্রশ্নঃ মনসি বারং বারং সমুদ্দেতি, অতএব সর্বকারৈঃ যদি অশ্চিন্ম বিষয়ে

সম্যক্ ব্যবস্থা নীয়তে তর্হি সমাজঃ সুরক্ষিতঃ স্যাং ইতি বিষয়ে নান্তি সন্দেহলেশঃ। সমাজস্য
উন্নতয়ে নারীপুরুষয়োঃ পারম্পরিকী সহায়তা অতীব আবশ্যিকী। ইতি শিবম্।

*** *** *** *** *** ***

শ্রীরামকৃষ্ণঃ

(মেহা বাঁক, তৃতীয়বর্ষীয়া)

উনবিংশশতাব্দী ভারতবর্ষস্য ইতিহাসে একা অতিস্মরণীয়া শতাব্দী। অশ্বিনি সময়ে অশ্বাকং
দেশে বহুনাং মহামানবানাম্ আবির্ভাবকালঃ। তেষাম্ অন্যতমঃ খলু যুগাবতারঃ শ্রীরামকৃষ্ণঃ।
১৮৩৬ খ্রিস্টাব্দস্য ফেব্রুয়ারিমাসস্য অষ্টাদশদিবসে হৃগলীজিলান্তর্গতস্য কামারপুরগ্রামে
শ্রীরামকৃষ্ণস্য জন্মগ্রহণম্। তস্য পিতা আসীৎ শ্রীকৃদিরামচট্টোপাধ্যায়ঃ, মাতা চ চন্দ্রমণিদেবী।
শ্রীরামকৃষ্ণস্য পিতা শ্রীকৃদিরামচট্টোপাধ্যায়ঃ নিষ্ঠাবান् ব্রাক্ষণঃ আসীৎ। তস্য গৃহে রঘুবীরস্য
শীতলাদেব্যাঃ চ নিত্যসেবা আসীৎ। কৃদিরামঃ আসীৎ সরলঃ ধার্মিকঃ উদারঃ চ। শ্রীরামকৃষ্ণস্য
বাল্যনাম খলু গদাধরঃ। আবাল্যাং সঃ সরলঃ ধর্মভাবাপন্নঃ আসীৎ। শ্রীরামকৃষ্ণস্য সপ্তবর্ষবয়সি
এব তস্য পিতা কৃদিরাম চট্টোপাধ্যায়ঃ অত্মিয়ত। প্রথাগতা শিক্ষা তেন ন লক্ষ্মা। কিন্তু সর্ববিদ্যা
তেন স্বতঃ অধিগতা। শ্রীরামকৃষ্ণস্য অগ্রজঃ রামকুমারচট্টোপাধ্যায়ঃ ১৮৫৫ খ্রিস্টাব্দে
দক্ষিণেশ্঵র-ভবতারিণী-মন্দিরস্য উদ্বোধনস্য সময়াৎ পূজকরণেণ নিযুক্তঃ অভবৎ। ১৮৫০
খ্রিস্টাব্দে বিদ্যাশিক্ষাদানায় রামকুমারঃ কলকাতায়াম্ একং টোলং প্রতিস্থাপিতবান্। তস্য আগ্রহে
গদাধরঃ ১৮৫২ খ্রিস্টাব্দে কলিকাতাম্ আগতবান্। সারদামণিঃ শ্রীরামকৃষ্ণস্য ধর্মপত্নী। সা
শ্রীরামকৃষ্ণেন মাতৃরূপেণ পূজিতা আসীৎ। শ্রীরামকৃষ্ণস্য অবর্তমানে সাসীৎ শ্রীরামকৃষ্ণসংঘস্য
পরিচালিকা সংঘজননী। ন কেবলং সা সংঘমাতা বস্তুতঃ সা হি সর্বেষাং জননী জগজ্জননী।
ভগবান্ খলু রামকৃষ্ণঃ। অতঃ ইদানীং ভগবত্তং রামকৃষ্ণং সর্বে এব প্রণমন্তি-

ওঁ স্তাপকায় চ ধর্মস্য সর্বধর্মস্বরূপিণো।

অবতারবরিষ্ঠায় রামকৃষ্ণায় তে নমঃ ॥

*** *** *** *** *** ***

स्रोतस्वनी

(अदिति: बैनर्जी, प्रथम वर्षस्य)

सा अतीव विचित्रकन्या, प्रवाहस्य विरुद्धं भ्रमति, दुःखिता मातुः गृहे जाता। तस्य मातापितरौ प्रेम्णा स्रोतस्वनी इति नामकरणं कृतवन्तौ। बालिका मातापित्रोः अतीवप्रिया। यद्यपि पिता दरिद्रः तथापि सः कन्यायाः किमपि काममपूर्णं न त्यक्तवान्। अध्ययने अपि प्रतिवारं उत्तीर्णा अभवत्। सा सर्वेषां प्रियतमा आसीत्। एकस्मिन् दिने विक्रान्तः स्रोतस्विन्याः पुरतः प्रादुर्भूतः। दशदीर्घवर्षाणि यावत् पवित्रप्रेमस्य रक्षणं सुकुमारस्वप्नैः च स्वस्य भविष्यनिर्माणं कुर्वतः। वर्तमानकाले स्रोतस्वनी एका सफला शिक्षिका। विक्रान्तः प्रसिद्धः व्यापारी। अद्य तयोः १० वर्षाणि पूर्णानि सन्ति, अतः अद्य गृहं प्रत्यागन्तुं स्रोतोस्वनी विलम्बिता। परम् अधुना सः पार्श्वे आगत्य स्थितवान्। सः विश्वस्य भयानकतमविदारकविस्मयेन उद्घोषितवान् "ख्रियाः लज्जा न ख्रियाः दुर्बलता; लज्जां त्यज, तदा एव त्वं मनुष्याख्येभ्यः भूतेभ्यः आत्मनः रक्षणं कर्तुं शक्रोषि।" कः सः?

*** *** *** *** *** ***

आत्मानं प्रति

(दीपि सिंहः, प्रथमवर्षस्य)

कुत्रचित् गन्तुम् इच्छामि तत्र
यत्र सागरवत् अनन्तः भारः नास्ति ।
समुद्र एव भविष्यामि।

यत्र पर्वतात् अधिकं उत्तरदायित्वं न भविष्यति,
केवलं पर्वताः एव भविष्यन्ति।

यत्र कार्यस्य प्रवाहः यथावत् न प्रवहति,

केवलं वायुः एव भविष्यति।

यत्र प्रातःकाले उत्थानम् अनिवार्यं नास्ति,

केवलं स्वयमेव उत्थापनं भविष्यति ।

अहं तादृशं स्थानं गन्तुम् इच्छामि।

*** *** *** *** *** ***

नूतनदिनस्य कृते

(देवलीना माइति, प्रथमवर्षस्य)

यदा कालः समाप्तः भवति

सर्वे पक्षिणः गृहं गन्तुं मार्गं प्राप्नुवन्ति।

मेघाः अपि स्थगिताः भूत्वा विषं पिबन्ति इव नीला मृत्योः अङ्गे पतिताः।

नवदिनस्य जन्म प्रतीक्षमाणाः।

वृक्षाः अपि पाकं समाप्तं कृत्वा विश्रामं कर्तुम् इच्छन्ति।

नदीजलं नवदिनस्य कृते तीक्ष्णमौने दिवसस्य श्रान्ततां विलीयते,

चन्द्रप्रकाशे श्रान्ताः परिसराः शान्ताः भवन्ति,

सर्वे प्राणाः स्थिरतायाः फीते गृहीताः भवन्ति...

तेन सूर्येण क्षितिजे।

ततः, ततः शिशिरः पतति,

ओसप्रभाते प्रकृतिः हस्तं मुखम् इव भवति

श्रान्ततां प्रक्षालयति,

नूतनदिनस्य कृते।

*** *** *** *** *** ***

कविगुरुजनप्रियः उत्सवः

(मौसुमि पालः, प्रथमवर्षस्य)

१९०५-तमः वर्षः अतीव अशांतः समयः। तस्मिन् समये कविगुरुः उपक्रमं कृतवान् , यदि बंगालस्य भ्रातरः एकत्र बद्धाः सन्ति तर्हि विदेशिनां विरुद्धं आन्दोलनं अधिकं तीव्रं भविष्यति। अतः सः बंगलाजनानाम् एकीकरणाय उत्सवस्य प्रवर्तनं कृतवान् - राखीबन्धनम्।

सः क्षणः एतावत्सुन्दरः आसीत् यत् सर्वे प्रतिज्ञाय इव परस्परं हस्तेषु वर्णसूत्राणि बद्धवन्तः आसन् - भवान् एकः एव नास्ति, अहमपि भवता सह बाङ्गलादेशस्य मुक्तौ अस्मि। तस्मिन् अस्थिरस्थितौ राखीबन्धनं जनानामेकाकिजीवने कञ्चित् आनन्दमानेतुं समर्थमभवत्। अधुना कविगुरुजनप्रियः अयं उत्सवः भारते विश्वस्य अन्येषु देशेषु च बहुधा प्रसृतः अस्ति। तस्मिन् समये अस्य उत्सवस्य प्रासांगिकता समाना आसीत् किन्तु अधुना तस्य प्रासांगिकता भिन्ना अस्ति।

बंगालस्य जनाः सर्वदा कार्यं कुर्वन्ति परमस्मिन् दिने हस्ते राखीकृते सर्वे गृहम् आगच्छन्ति - तदा राखीबन्धनं परिवारसमागमस्थानं भवति। अयं उत्सवः प्रतिवर्षं श्रावणमासस्य पूर्णिमातिथौ आचर्यते । केषुचित् स्थानेषु संस्कृतभाषायाः सम्मनार्थमस्मिन् उत्सवे संस्कृतदिवसः अपि पाल्यते ।

*** * *** * *** * *** *

सुस्थितसमाजस्य एषणा

(श्रीमती साबेरी रक्षितः, अध्यापिका)

रक्षाबन्धनस्य शुभावसरे समग्रे भारतवर्षे मैत्र्याः संहतेश्च यत् कल्याणकरम् ऐतिह्यं परिपाल्यते तस्य माहात्म्यमनस्वीकार्यम्। तदेव सौहार्द्यं तादृशी श्रद्धा यदि नारीपुरुषनिर्विशेषेण परस्परं प्रति विद्यते तर्हि एव समाजे शृङ्खला सुस्थितिश्च तिष्ठति। नारीपुरुषौ परस्परयोः परिपूरकौ। एकं विहाय अपरं चक्रच्युतयानमेव विपत्तिं साधयति इति सर्वैर्ज्ञायते। तथापि नारीः प्रति लालसा कदर्यो दृष्टिपातः भोगलिप्सा पुरुषविशेषस्य चरमा विकृतिः। स्थले जले खे अपि सुदक्षाः नार्यः एकाधारेण गृहकर्माणि कर्मक्षेत्रं च निपुणतया परिचालयन्ति, तथापि अंशतः अवक्षयग्रस्तो धर्षकामः समाजः नारीं प्रति कुरुचिकराचरणं नियतं प्रदर्शयति। निर्विचारं घृण्यं वनिताधर्षणं निर्दिष्टं निदारुणं नारीहत्या अस्वस्थं विभीषिकामयं परिवेशमानयति। अस्मिन् अवक्षये स्थित्वा आधुनिकदुःशासनहस्तात् नारीणामासुरक्षाकृते नार्यः यथा तनुमनसोः बलिष्ठाः भवेयुः तथा पुरुषैरपि आशैशवात् नारीकृते सदाचरणं, समादरः अभ्यासनीयः। जीवनयापने पारस्परिकीयं निर्भरता सहमर्मिता च स्वस्थसमाजस्य पराकाष्ठा इति अलं वक्तव्येन। अतः रक्षाबन्धनोत्सवस्य शुभावसरे कविवचनमनुसृत्य इयं भवतु अस्माकं प्रतिज्ञा "आय आरो बैंधे बैंधे थाकि....."

*** * * * * * * *

रवीन्द्रमानसे कालिदासस्य प्रभावः

(श्रीमती सज्जमित्रा मुखार्जी, अध्यापिका)

आसी॑ रवीन्द्रनाथठाकुरः महाकविः, न केबलं बঙ्गलस्य अपितु सम्पूर्णस्य भारतस्य। तस्य साहित्ये भारतीयसंकृतेः अमृतधारा प्रबहति, यस्य अन्यतमः उ॒सः संकृतसाहित्यस्य महाकविः कालिदासः आसी॑। रवीन्द्रनाथः शैनैः शैनैः आञ्चान॑ संकृतसिङ्को निर्वज्ज्ञामास। तस्य संकृतानुरागः “आश्रमेर रूप ओ बिकाश” इति नामके प्रबन्धे स्वलेखन्या एव प्रकाशितम्।

কালিদাসস্য কাব্যং ন কেবলং সাহিত্যিকং সৌন্দর্যম্, অপিতু ভারতীয়দর্শনস্য গান্ধীর্যম্, আধ্যাত্মিকতাং চ প্রতিফলয়তি। অতঃ রবীন্দ্রনাথঃ যঃ ভারতীয়সংস্কৃতিং বিশ্বসাহিত্যে প্রতিষ্ঠাপয়িতুং যত্নবান् আসীৎ, তস্য কাব্যেষু কালিদাসস্য কাব্যানাং প্রভাবং তু অনিবার্যং মন্যতে।

কালিদাসস্য ‘অভিজ্ঞানশকুন্তলম্’ ইতি নাটকং সংস্কৃতসাহিত্যে অদ্বিতীয়ং মন্যতে। অশ্মিন् নাটকে কালিদাসঃ সুকুমারভাবনায়াৎ, প্রেমঃ তথা মানবীয়বিবেকস্য চ চিত্রণং করোতি। রবীন্দ্রনাথস্য মানসে এতানি তত্ত্বানি সদৈব জীর্ণত্বে। প্রাচীনসাহিত্যগ্রন্থস্য শকুন্তলাপ্রবক্ষে রবীন্দ্রনাথেন শেক্ষণপিয়ারমহোদয়স্য টেম্পেস্টনাটকেন সহ শকুন্তলায়া উপমা বিহিতা। শকুন্তলানাটকস্য উপকরণম্ আহুত্য বিশ্বকবিঃ চৈতালিকাব্যস্য তপোবন নামীং কবিতাং রচয়ামাস। অভিজ্ঞানশকুন্তলম্ ইতি নাটকে শকুন্তলায়াৎ যৌবনসৌন্দর্যং বীক্ষ্য মুঞ্চ রাজা দুষ্যত্ত উবাচ “কুসুমমিব লোভনীয়ং যৌবনম্ অগ্নেষু সমন্বয়ম্” ইতি। রবীন্দ্রনাথস্য চিরাঙ্গদাপি অনঙ্গদেবস্য আশিষা নবরূপম্ অঙং চ প্রাণবতী। তদৃক্তং রবীন্দ্রনাথেন, “আমার অঙ্গে অঙ্গে কে বাজায় বাঁশি.... পুষ্প বিকাশের সুরে দেহ মন উঠে পুরে” ইতি।

গীতিকাব্যেষু কালিদাসবিরচিতং মেঘদূতম্ অন্যতমম্। কাব্যস্যাস্য ভাষায়া বর্ণনায়াক্ষ প্রভাবেণ প্রভাবিতঃ সন् রবীন্দ্রনাথঃ বিবিধাঃ কবিতাঃ রচিতবান्। মেঘদূতস্য প্রভাবঃ তস্য গীতেষু বহুত্ব উপলভ্যতে। যথা “আমার প্রিয়ার ছয়া আকাশে আজ ভাসে হায় হায়” ইতি। রবীন্দ্রনাথস্য বর্ষাপ্রকৃতিঃ মেঘদূতস্য তথা গীতগোবিন্দস্য প্রকৃত্যা সাম্যমুপৈতি। যথা ”গহন ঘন ছাইলো গগন ঘনাইয়া....” ইতি।

রবীন্দ্রনাথস্য প্রকৃতিপ্রীতিঃ তু কালিদাসীয়প্রভাবস্য পরিণামঃ অস্তি। কালিদাসঃ যত্র মেঘদূতম্ ইতি কাব্যে প্রকৃতিং সজীবত্বেন পশ্যতি, তত্র রবীন্দ্রনাথঃ প্রকৃতিং পরমাত্মস্বরূপেণ অনুভবতি। ‘গীতাঞ্জলি’ কাব্যে রবীন্দ্রনাথঃ প্রকৃতিসৌন্দর্যং আত্মনঃ আধ্যাত্মিকসাক্ষাৎকারস্য সাধনং মন্যতে। কালিদাসস্য ‘কুমারসভ্বম্’ কাব্যে হিমালয়স্য বর্ণনং যথা গৌরবযুক্তম্ অস্তি, তথেব প্রকৃতিসংবেদনায়াৎ একাত্মাং তু রবীন্দ্রকাব্যেষু প্রাপ্যতে।

অশ্মিন् মহাবিশ্বে কালিদাসঃ যথা কাব্যকলায়াৎ শিখরং স্পৃশতি, তথেব রবীন্দ্রনাথঃ অপি তস্য সাহিত্যেন ভারতীয়সংস্কৃতেঃ মানবীয়মূল্যানাং চ উৎকর্ষং সাধয়তি। রবীন্দ্রনাথস্য মানসে কালিদাসঃ তু কেবলং কবিঃ ন, অপিতু তস্য সাহিত্যিকসাধনায়াৎ প্রেরকঃ, মার্গদর্শকঃ, আংশীয়ঃ চ আসীৎ। অতঃ রবীন্দ্রনাথস্য কাব্যরচনাসু কালিদাসস্য কাব্যকলা, তস্য সৌন্দর্যদৃষ্টিঃ চ সর্বদা প্রকাশতে। কালিদাসঃ যথা প্রাচীনভারতবর্ষস্য শ্রেষ্ঠঃ কবিঃ তথা হি অর্বাচীনভারতস্য গীতিপ্রাণঃ

कविः रवीन्द्रनाथः। कालिदासः रवीन्द्रनाथस्य साहित्ये अपि निखिलतारतीयसाहित्ये अजरामरः
अस्ति, यस्य काव्यशक्तिः, कल्पनाशीलता च प्रत्येकं साहित्यकारं अनुप्रेरयति ।

*** *** *** *** *** ***

कः राजा ?

(श्रीमती मधुमिता घोषः, अध्यापिका)

आसीत् कस्मिंश्चित् नगरे सदैव प्रशंसालिप्सुः कश्चित् राजा। राज्ञः शरीरे तु लज्जानिवारणार्थं
नासीत् किमपि वस्त्रम्। वस्त्रहितं राजानं दृष्टवतां जनपदवासिनां केचित् आसन् स्तावकाः
केचिच्च निर्भीकाः। दृष्टसत्याः स्तावकाः राज्ञः प्रशंसायाम् आत्मानं न्ययुञ्जन्। अन्यत्र
निर्भीकिकण्ठैः समुद्भोषितम् - अहह! राजन् ! कुत्र तावकीनं वसनम् ? कुत्र तावकीनं वसनम् ?
एकदा प्रातः महदाश्र्वर्यं संवृत्तम् , यदा राजा अपि अभण्टत् - भोः राजन् ! कुत्र तावकीनं
वसनम् ? साम्प्रतं सुषु प्रचिन्तयित्वा ब्रूत, कोऽत्र राजा ???

*** *** *** *** *** ***

ন+অলং+দা (ন অলং দদাতি)

(প্রাজিকা অসঙ্গপ্রাণা)

নালন্দা বৌদ্ধমহাবিহারঃ রাজ্ঞা কুমারগুণপ্রথমেন নির্মিতঃ বিহারস্য মগধপ্রদেশে ৪২৭ খ্রীষ্টাব্দাং
ত্রয়োদশশতকপর্যন্তং বিরাজতে স্মা বিহারঃ অর্থাৎ বৌদ্ধমঠঃ অপি চ শিক্ষাকেন্দ্রঃ। অয়ং বিহারঃ
ভারতীয়বিদেশীয়ঃ বৌদ্ধেঃ ইতরৈঃ চ সমর্থিতঃ। পালরাজবংশঃ (৭৫০-১১৬১ খ্রীষ্টাব্দীয়ঃ) অস্য

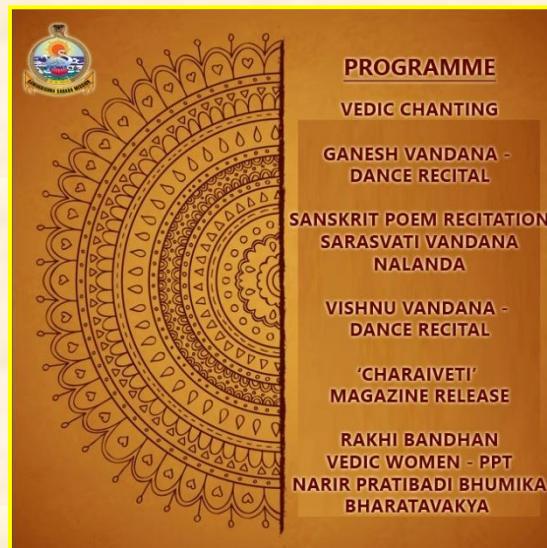
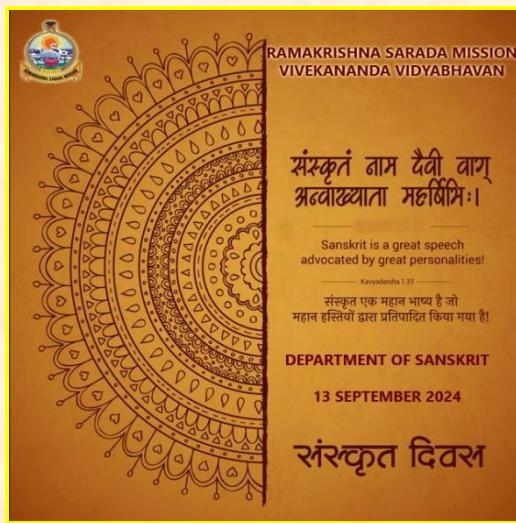
পৃষ্ঠপোষকঃ। তদন্তরং বোধগয়ায়ঃ পিথিপতয়ঃ বিহারং পুষ্যন্তি স্ম। অস্মিন् বিহারে মহাযানবৌদ্ধদর্শনস্য বহবঃ বিদ্বাংসঃ আসন্ যথা - ধর্মপালঃ, নাগার্জুনঃ, ধর্মকীর্তিঃ, অসঙঃ, বসুবন্ধুঃ, চন্দ্রকীর্তিঃ, শীলভদ্রঃ, অতিশঃ চ। বিহারে বৌদ্ধদর্শনং, বেদাঃ, শব্দবিদ্যা, চিকিৎসাবিদ্যা, হেতুবিদ্যা, গণিতঃ, জ্যোতিষ্য, ধাতুবিদ্যা, সাংখ্যং পাঠ্যন্তে স্ম। মহাবিহারস্য পার্শ্বে বহবঃ জলাশয়াঃ আসন্ত।

গুপ্তবংশস্য অনন্তরং রাজা হর্ষঃ নালন্দায় পৃষ্ঠপোষকঃ অভবৎ। তস্য অনুশাসনেন গ্রামশতং পরিবারবিশতং চ নালন্দায়ে দৈনিকবস্তুনি দণ্ডবতে। তত্র তদা ১৫০০ শিক্ষকাঃ অপি চ ১০,০০০ ছাত্রাঃ আসন্ত। চীনতঃ, কোরিয়াতঃ, তিব্বততঃ, জাপানতঃ, ইণ্ডোনেশিয়াতঃ, পরশিয়াতঃ, তুর্কীতঃ বহবঃ জ্ঞানপিপাসবঃ আগচ্ছন্তি স্ম।

১২০০ খ্রীষ্টাব্দে মোহম্মদ-বৃক্ষিয়ার-খিলজী সেনয়া সহ অস্য বিধ্বংসং কৃতবান্ত অপি চ নালন্দায় গ্রন্থশালায়াঃ সুসমৃদ্ধং ভাগত্রয়মপি দন্ধবান্ত যথা - রত্নসাগরং, রত্নোদধিং রত্নরঞ্জকং চ। অধুনা পুনঃ অস্য প্রাচীনশিক্ষাকেন্দ্রস্য সমুদ্বারঃ অগ্রেসরতি।

*** * * * * * *

RIYA BAIN (BATCH 2021-2024)

विश्वसंस्कृतदिवसस्य
हार्दीः शुभकामनाः

HAPPY
WORLD SANSKRIT DAY

2024

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती।
तत्रापि काव्यं मधुरं तस्मादपि सुभाषितम्॥

भावार्थः संसार की सभी भाषाओं में गीर्वाणवाणी
संस्कृत भाषा सर्वश्रेष्ठ व मधुर है,
संस्कृत भाषा का काव्य उससे भी अधिक मधुर है.
उसमें भी सुभाषित अधिक मधुर है।